

Πρόλογος

Ο μετασχηματισμός των στερεοτυπικών, δυσλειτουργικών αντιλήψεων στις οποίες εγκλωβιζόμαστε είναι ζωτικής σημασίας. Μια από τις βασικές διαχρονικές αιτίες της μισαλλοδοξίας, της αποξένωσης και της καταπίεσης είναι ότι υιοθετούμε άκριτα αντιλήψεις που πιστεύουμε ότι μας εκφράζουν, ενώ στην πραγματικότητα λειτουργούν εναντίον μας. Η δυσκολία να μπορέσουμε να εντοπίσουμε και στη συνέχεια να αμφισβητήσουμε και να μετασχηματίσουμε δημιουργικά πεποιθήσεις που είναι ατεκμηρίωτες αλλά καθοδηγούν τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις πράξεις μας - με άλλα λόγια, η δυσκολία που συνεπάγεται η διεργασία της χειραφέτησης - είναι ένα διαχρονικό ανθρώπινο μέλημα, και ταυτόχρονα μια πρόκληση που χρειάζεται να αντιμετωπίσουμε, ώστε να δίνουμε ουσιώδες νόημα στις εμπειρίες μας και να δρούμε με βάση τη στοχαστική κρίση και τις πραγματικές μας ανάγκες. Αυτό το μετασχηματιστικό είδος μάθησης είναι αναγκαίο σήμερα περισσότερο από ποτέ, αφού έχουμε να αντιμετωπίσουμε την κλιματική αλλαγή, την εξάπλωση των πολέμων και τις επιδημικές κρίσεις, ενώ τα φαινόμενα των διακρίσεων, του φονταμενταλισμού, του λαϊκισμού και της απάθειας γίνονται όλο και πιο εμφανή.

Όπως υποστηρίζεται από σημαντικούς στοχαστές, η επαφή με την τέχνη -ή αλλιώς, η αισθητική εμπειρία- εμπεριέχει τη δυνατότητα σημαντικής μάθησης· μπορεί να προσφέρει εναλλακτικούς τρόπους νοηματοδότησης της εμπειρίας μας, και να γίνει έναυσμα για κριτική επαναξιολόγηση της αντίληψής μας για τον εαυτό και τον κόσμο. Για παράδειγμα, ο Αριστοτέλης υποστήριξε στην *Ποιητική* (335 π.Χ.) ότι η τραγωδία, προκαλώντας τα συναισθήματα του ελέους και του φόβου, μπορεί να ωθήσει τους θεατές να συναισθανθούν τα βάσανα των τραγικών ηρώων, να εντοπίσουν λανθασμένες αξίες ζωής και να αναπτύξουν τη διάθεση να τις επανεξετάσουν. Ο Dewey (1934/1980) υποστήριξε ότι η επαφή με την τέχνη αποτελεί μια σημαντική εμπειρία μέσω της οποίας μπορούμε να προβούμε σε αναθεώρηση και αναδιατύπωση των δεδομένων απόψεών μας. Έτσι, η τέχνη έχει τη δυνατότητα «να αρνηθεί τη βαρεμάρα, τη χαλαρότητα των στόχων, την υποταγή σε συμβάσεις στην πράξη και στη διανοητική λειτουργία» (σ. 42).

Οι θεωρητικοί της Σχολής της Φρανκφούρτης (λ.χ., Adorno, 1970, Marcuse, 1978) υποστήριξαν ότι το νοηματικό περιεχόμενο και η δομή της μορφής των μεγάλων έργων τέχνης περιέχουν χαρακτηριστικά, τα οποία σπάνια συναντώνται στους κοινωνικούς θεσμούς που κυριαρχούνται από τον στείρο ορθολογισμό και τον κομφορμισμό. Κατά συνέπεια, η αισθητική εμπειρία μπορεί να δημιουργήσει ιδέες, οι οποίες μας προτρέπουν να αμφισβητήσουμε τις παραδοχές που είναι ενσωματωμένες στις καθιερωμένες κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις.

Ακόμα, ο Καστοριάδης (2008) ισχυρίστηκε ότι η τέχνη λειτουργεί ως «Ένα Παράθυρο στο Χάος» (σ. 135) - στην Άβυσσο, που αποτελείται από τις εσωτερικές μας επιθυμίες, ανησυχίες και προσδοκίες, τις οποίες κρύβουμε κάτω από την κρούστα των συμβατικών δραστηριοτήτων και αντιλήψεων. Η τέχνη, αφενός, αποκαλύπτει το Χάος καθώς ανιχνεύει τα κρίσιμα ζητήματα της ζωής και διαρρηγνύει το κουκούλι που έχει υφανθεί με στερεοτυπικές «αλήθειες». Από την άλλη πλευρά, η τέχνη διαμορφώνει το Χάος. Δημιουργεί έναν «Κόσμο» μέσα σε αυτό, καθώς επιτρέπει την ανάκτηση εικόνων, συναισθημάτων και νοημάτων που μέχρι τότε κανείς δεν είχε συλλάβει.

Ωστόσο, στην πράξη, ελάχιστα αξιοποιείται το μαθησιακό δυναμικό της αισθητικής εμπειρίας. Έρευνα στην Αγγλία (Arts Council, 2008) έδειξε ότι τα άτομα που ενδιαφέρονται ενεργά για την τέχνη και επισκέπτονται πινακοθήκες και μουσεία ή έλκονται από σημαντικές θεατρικές παραστάσεις και ταινίες αποτελούν μόνο 9% του πληθυσμού και οι περισσότεροι από αυτούς έχουν υψηλό μορφωτικό υπόβαθρο. Αντίθετα, το 41% του πληθυσμού ενδιαφέρεται ελάχιστα ή καθόλου για την τέχνη και προέρχεται από κοινωνικές ομάδες με χαμηλό εισόδημα ή/και χαμηλό μορφωτικό επίπεδο. Αντίστοιχα, η έρευνα των Παναγιωτόπουλου και Βιδάλη (2019), η οποία διεξήχθη στην Ελλάδα, έδειξε ότι 70,7% του θεατρικού κοινού αποτελείται από απόφοιτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, 29,3% από αποφοίτους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και 1,4% από απόφοιτους πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (σ. 144). Τα σχετικά ποσοστά για το κοινό του χορού ήταν 75,1%, 24,1% και 0,8% (σ. 193). Επιπλέον, η συγκεκριμένη έρευνα έδειξε ότι τα άτομα που ανήκουν στα κοινωνικά στρώματα με χαμηλό κοινωνικό κύρος παρακολουθούν κυρίως παραστάσεις χορού και θεάτρου που αποσκοπούν αποκλειστικά στην ψυχαγωγία. Αντίθετα, όσοι ανήκουν στην ανώτερη τάξη παρακολουθούν συνήθως κλασικό ή σύγχρονο θέατρο και παραστάσεις αρχαίας τραγωδίας, ενώ, όσον αφορά στο χορό, προτιμούν τις πρωτοποριακές παραστάσεις.

Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στον τομέα του κινηματογράφου. Εξετάζοντας τις ταινίες όλων των εποχών με την υψηλότερη βαθμολογία του κοινού, όπως παρουσιάζονται σε σχετικές ιστοσελίδες, διαπιστώνουμε, στον ιστότοπο IMDb¹, ότι η πλειονότητα των δεκαπέντε δημοφιλέστερων ταινιών στοχεύει στη διασκέδαση του κοινού και μόνο, οπότε δεν μπορούν να θεωρηθούν έργα τέχνης που προάγουν τον κριτικό προβληματισμό. Μεταξύ αυτών των ταινιών είναι: *Ο Άρχοντας των Δαχτυλιδιών: Οι Δύο Πύργοι*, *Ο Άρχοντας των Δαχτυλιδιών: Η Επιστροφή του Βασιλιά*, *Ο Καλός, ο Κακός και ο Άσχημος*, και *Ο Πόλεμος των Άστρων*, 1980. Παρομοίως, στον ιστότοπο «Rotten Tomatoes»², οι πιο δημοφιλείς ταινίες είναι: *Ο Καλός, ο Κακός και ο Άσχημος* (97% σημείωσε «μου άρεσε»), *Ξεφάντωμα με τους Beatles*, (89%), *Έρωτας μετ' εμποδίων* (89%), και *Ο Πόλεμος των Άστρων*, 2015 (88%). Και στους δύο ιστότοπους, στον κατάλογο των 250 και 100 δημοφιλέστερων ταινιών αντίστοιχα, απουσιάζουν τα έργα σημαντικών σκηνοθετών, όπως οι Anderson, Antonioni, Buñuel, Cassavetes, Farhadi, Fassbinder, Frears, Godard, Haneke, Imamura, Jarmusch, Kaurismaki, Kazan, Lynch, Ozu, Pasolini, Resnais, Rohmer, Rossellini, Sokourov, Visconti και άλλοι.

Τα αίτια της έλλειψης ενδιαφέροντος για τα έργα τέχνης με νόημα είναι πολυδιάστατα και πολύπλοκα. Πρώτα απ' όλα, καταλυτικό ρόλο παίζει το γεγονός ότι, όπως προαναφέρθηκε, ευρύτατα κοινωνικά στρώματα στερούνται ισχυρού πολιτισμικού κεφαλαίου, πράγμα που αποτελεί απόρροια της διεργασίας της κοινωνικοποίησής τους. Από την άλλη, το κοινό κατακλύζεται από τα εμπορευματοποιημένα έργα τέχνης, οι τεράστιοι μηχανισμοί προώθησης των οποίων έχουν συχνά ως αποτέλεσμα να τα συνηθίζουν οι αποδέκτες τόσο πολύ, ώστε να τείνουν να τα αποδέχονται ως αυτονόητο τρόπο βίωσης της τέχνης.

Τα εκπαιδευτικά συστήματα, από την πλευρά τους, συμβάλλουν ελάχιστα στη διαφοροποίηση αυτής της κατάστασης. Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, όπου ο πρωταρχικός διεθνής πολιτικός στόχος είναι η οικονομική ανάπτυξη και η

¹ Βλέπε <https://www.imdb.com/>

² Βλέπε <https://www.rottentomatoes.com/>

ανταγωνιστικότητα, τα εκπαιδευτικά συστήματα εστιάζουν ολοένα περισσότερο στη σύνδεση της μάθησης με τις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας. Οι μορφές μάθησης που κυριαρχούν είναι σχεδιασμένες να διαμορφώνουν δεξιότητες που σχετίζονται με την απασχόληση (Borg & Mayo, 2013). Επιπλέον, ο σχεδιασμός της εκπαίδευσης συνδέεται στενά με τα μαθησιακά αποτελέσματα, που καθορίζονται πριν από την εκπαιδευτική εμπειρία και αποτιμώνται στο τέλος της, ώστε οι εκπαιδευτικές αρχές να μπορούν να ελέγχουν την όλη διεργασία (Illeris, 2016).

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, τα εκπαιδευτικά προγράμματα κατακλύζονται από ισχυρές οικονομικού τύπου συντεταγμένες, ενώ οι μορφές μάθησης που στοχεύουν στην προώθηση της προσωπικής ανάπτυξης, της κριτικής σκέψης, και της κοινωνικά ευαισθητοποιημένης κατανόησης των πραγμάτων υποβαθμίζονται. Ο Jarvis (2008) έχει περιγράψει αυτό το φαινόμενο ως αποικισμό των μαθησιακών διαδικασιών από το οικονομικό σύστημα, πράγμα που σημαίνει ότι η διαβίου μάθηση περιορίζεται στην αναζήτηση του να μαθαίνουν τα άτομα να βρίσκουν δουλειά, να μαθαίνουν να γίνονται μέλη μιας εταιρείας, να μαθαίνουν να συμβαδίζουν με τις τελευταίες εξελίξεις ώστε να μπορούν να παίξουν τον ρόλο τους στην παραγωγική διαδικασία.

Παρ' όλα αυτά, ένας όχι αμελητέος αριθμός σχολικών δασκάλων, εκπαιδευτών ενηλίκων και ερευνητών προσπαθεί να προσεγγίσει την εκπαίδευση μέσα από μια ουσιώδη οπτική. Στο πλαίσιο αυτής της τάσης, κυριαρχεί η άποψη σύμφωνα με την οποία καλή εκπαίδευση είναι αυτή που παρακινεί, καθοδηγεί, επιβραβεύει και ενισχύει τους εκπαιδευόμενους, ενώ ταυτόχρονα συνδέεται με όσα συμβαίνουν στον κόσμο. Οι παραπάνω στόχοι είναι πράγματι σημαντικοί. Ωστόσο, σπάνια σχετίζονται και με τη *μάθηση για την αλλαγή αντιλήψεων*, δηλαδή τη μάθηση που στοχεύει στην ενθάρρυνση του μετασχηματισμού των προβληματικών πλαισίων αναφοράς των εκπαιδευόμενων και της συνακόλουθης δράσης τους. Ωστόσο, αυτή η διάσταση είναι κρίσιμης σημασίας για την επίτευξη ολοκληρωμένης μάθησης.

Τέλος, ακόμη και όταν ορισμένοι εκπαιδευτικοί και εκπαιδευτές ενηλίκων υιοθετούν τις αρχές της μάθησης για την αλλαγή προβληματικών αντιλήψεων και θα ήθελαν να ενσωματώσουν τη χρήση της τέχνης στην πρακτική τους, δεν υποστηρίζονται επαρκώς από τη βιβλιογραφία σε πρακτικό επίπεδο. Οι περισσότερες σχετικές δημοσιεύσεις έχουν κυρίως θεωρητικό περιεχόμενο και δεν προτείνουν κάποια συγκεκριμένη μέθοδο διδασκαλίας που να περιλαμβάνει - εκτός από το εννοιολογικό υπόβαθρο - συστηματική περιγραφή των στρατηγικών μάθησης, κριτήρια επιλογής των έργων τέχνης που θα χρησιμοποιηθούν, καθώς και προτάσεις για την ενεργό συμμετοχή των εκπαιδευόμενων. Στην πραγματικότητα, μεταξύ των στοχαστών που έχουν ασχοληθεί με τη μάθηση για την αλλαγή, μόνο ο Freire, ο Shor και λίγοι ακόμα μελετητές της μετασχηματίζουσας μάθησης έχουν επεξεργαστεί μια μέθοδο αξιοποίησης της αισθητικής εμπειρίας προς την κατεύθυνση του μετασχηματισμού των αντιλήψεων.

Αυτοί είναι οι λόγοι που με οδήγησαν να εργαστώ εδώ και είκοσι χρόνια για την ανάπτυξη της διδακτικής μεθόδου *Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσω της Αισθητικής Εμπειρίας*, η οποία παρουσιάζεται στο δεύτερο μέρος του παρόντος βιβλίου. Η μέθοδος απευθύνεται σε εκπαιδευτές ενηλίκων και εκπαιδευτικούς σχολείων ανεξάρτητα από το αντικείμενο που διδάσκουν, και περιλαμβάνει τη διερεύνηση έργων από τις εικαστικές τέχνες, τη λογοτεχνία, το θέατρο, την ποίηση, τον κινηματογράφο, τη μουσική, το χορό και την καλλιτεχνική φωτογραφία με σκοπό την προώθηση της κριτικής επανεξέτασης των

δυσλειτουργικών παραδοχών των εκπαιδευόμενων. Η μέθοδος έχει εφαρμοστεί από πολυάριθμους εκπαιδευτές σε διάφορες χώρες και πλαίσια, όπως σχολεία, πανεπιστήμια, σχολεία δεύτερης ευκαιρίας, επιχειρήσεις, κέντρα κατάρτισης για ανέργους, σχολές γονέων, μουσεία, φυλακές, κέντρα απεξάρτησης, και ινστιτούτα επαγγελματικής κατάρτισης.

Η Δομή του Βιβλίου

Το βιβλίο εκδόθηκε αρχικά το 2021 από τον εκδοτικό οίκο Brill Sense, με τίτλο *Exploring Art for Perspective Transformation*, και τώρα κυκλοφορεί στην ελληνική γλώσσα.

Στο πρώτο μέρος, εξετάζονται οι βασικές θεωρητικές απόψεις για τους τρόπους με τους οποίους η επαφή με τα έργα τέχνης έχει τη δύναμη να υποκινεί τη μάθηση και της προσδίδει νόημα και ουσία. Παρουσιάζονται οι προσεγγίσεις των Αριστοτέλη, Dewey, Freire, Gardner, Gramsci, Greene, της Σχολής της Φρανκφούρτης, της Κριτικής Παιδαγωγικής, και της Μουσειοπαιδαγωγικής.

Το δεύτερο μέρος επικεντρώνεται στην παρουσίαση της διδακτικής μεθόδου *Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσω της Αισθητικής Εμπειρίας* και σε παραδείγματα εφαρμογής της. Η μέθοδος αντλεί από τις θεωρητικές και πρακτικές αναφορές που συζητούνται στο πρώτο μέρος, ενώ ταυτόχρονα προσθέτει νέο υλικό, ιδέες και τρόπους εφαρμογής. Η μέθοδος αποτελεί έναν «οδικό χάρτη» για την στοχαστική προσέγγιση έργων τέχνης με στόχο να γίνεται η καθημερινή διδασκαλία δημιουργική, απολαυστική, έξω από το «κουτί».